Verbum Vitae
27 (2015) 315-321

Ks. Jacek Stefański, *Z Mojżeszem na ścieżkach naszego życia* (Lublin: Gaudium 2014). Ss. 181. 15 zł. ISBN 978-83-7548-187-7

Autor urodził się w 1966 r. w Izraelu. W 1982 r. wyemigrował do Stanów Zjednoczonych. Dwanaście lat później otrzymał święcenia kapłańskie w diecezji Camden (New Jersey, USA), na której terenie pracował przez kolejnych sześć lat jako wikariusz oraz kapelan szpitalny. W 2000 r. wyemigrował do Polski i został kapłanem diecezji kaliskiej. Pracował jako wikariusz w parafii pw. św. Antoniego Padewskiego w Ostrowie Wielkopolskim, a od 2004 r. pełni posługę ojca duchownego kleryków oraz wykładowcy Pisma Świętego i języka hebrajskiego w Wyższym Seminarium Duchownym Diecezji Kaliskiej. W 2007 r. przedstawił i obronił rozprawę doktorską na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu. Ukazała się ona drukiem pod tytułem *Proces poznawania Boga w Księdze Jonasza* (Rozprawy i studia biblijne 41; Warszawa: Oficyna Wydawnicza „Vocatio" 2011), ss. 233.

Książka *Z Mojżeszem na ścieżkach naszego życia* jest rozszerzoną wersją cyklu artykułów poświęconych postaci Mojżesza, publikowanych na łamach tygodnika „Idziemy" na przełomie lat 2012-2013. Na publikację składa się przedmowa oraz dwadzieścia jeden krótkich rozdziałów. Szkoda, iż zabrakło ogólnego podsumowania całości w postaci zakończenia. Jak zaznaczył Autor w przedmo-

wie, rozdziały nie zawierają naukowej analizy tekstów poświęconych postaci Mojżesza, ale są „zbiorem refleksji biblijnych” (s. 6). Książka jest zatem lekturą duchową tekstu natchnionego, służącą ukazaniu egzystencjalnego związku między Biblią a życiem czytelnika książki.

Autor w swej analizie często odwołuje się do literatury rabinackiej. Wynika to nie tylko z rzetelnego naukowego warsztatu Autora, doskonale znającego język hebrajski i starożytne tradycje żydowskie, ale i jego osobistego doświadczenia. Otóż, jak wyznaje w przedmowie, jego pradziadek, ortodoksyjny Żyd, był dla niego uosobieniem głównych cech charakteryzujących Mojżesza. Autor wspomina: „W swoim skromnym mieszkaniu na peryferiach Tel Awiwu miał kilka regałów, na których wśród różnych książek najbardziej imponującą pozycją był kilkutomowy Talmud. Znał na pamięć wiele fragmentów Talmudu i do każdej problematycznej sytuacji życiowej potrafił dopasować jakąś przypowieść midraszową lub przysłowie w języku hebrajskim lub jidysz” (s. 5). Podobieństwo pomiędzy pradziadkiem Autora a biblijnym Mojżeszem nie polegało jednak na mądrości, ale na podobieństwie losów. Mojżesz, sam będąc zagrożonym ze strony oprawców, poprzez posłuszeństwo Bogu, uratował naród doświadczający eksterminacji w niewoli egipskiej. Podobnie pradziadek Autora, dzięki Bożej opatrzności, uratował od zagłady w czasie drugiej wojny światowej nie tylko siebie, ale i mamę Autora. Można się jedynie domyślać, gdyż Autor nie wspomina o tym wprost, że heroiczna figura pradziadka stała się jedną z inspiracji dla powstania cyklu artykułów i ostatecznie książki poświęconej Mojżeszowi. Doskonała znajomość kultury hebrajskiej, w tym tradycji rabinicznych, zaowocowały cennym dla polskiego czytelnika omówieniem wybranych tekstów dotyczących postaci Mojżesza. Poprzez liczne odwołania do literatury rabinackiej książka ukazuje piękno i głębię starożytnej myśli żydowskiej medytującej przez wieki nad treścią Objawienia zawartego w księgach natchnionych. Znajomość języka hebrajskiego sprawiła, iż Autor podał wiele ciekawych interpretacji tekstu biblijnego dostępnych jedynie dla czytelnika znającego język oryginalny. Przy-

kłady znajdują się niemal w każdym rozdziale książki. By zacytować jedynie jeden, słowo *tewa* („skrzynka"), opisujące pokrytą smołą i żywicą skrzynkę skonstruowaną dla ratowania Mojżesza, pojawia się w Biblii hebrajskiej tylko w jednym jeszcze miejscu, a mianowicie w opisie pokrytej smołą „arki" zbudowanej przez Noego (Rdz 6,14). Fakt ten nie pozostał niezauważony przez rabinów, uważnych czytelników tekstu natchnionego w języku oryginalnym, którzy widzieli tutaj subtelną podpowiedź: „tak jak arka Noego uratowała rodzaj ludzki przed zagładą w wyniku grzechu, tak też „arka" chroniąca Mojżesza ostatecznie przyczynia się do uratowania Hebrajczyków przed zagładą zaplanowaną przez faraona" (s. 13).

Tematy poruszane przez Autora w poszczególnych rozdziałach opisują w kluczu chronologicznym kolejne etapy historii Mojżesza. Książka nie jest jednak monografią traktującą w sposób wyczerpujący o całym życiu bohatera, teksty dotyczą bowiem jedynie wybranych wydarzeń. Szkoda, iż niektóre z nich zostały pominięte. Z pewnością fascynujące byłoby wyjaśnienie, odwołujące się do tradycji żydowskich, trudnego w interpretacji wydarzenia opisującego próbę zabicia Mojżesza przez Boga w Wj 4,24-26.

Mimo deklaracji Autora wyrażonej we wprowadzeniu, iż książka nie jest naukową analizą tekstów o Mojżeszu, akademickie przygotowanie Autora dochodzi do głosu w nieraz niezwykle szczegółowych, wręcz technicznych uwagach i komentarzach. Przytoczmy jedynie dwa przykłady. Autor zwraca uwagę na występowanie w opisie czynności Jokebed, matki Mojżesza, ratującej syna, czasowników w liczbie mnogiej w Septuagincie. Tłumacz Biblii Greckiej chce w ten sposób pokazać wspólne działanie małżonków, żony i męża (Amrama) w ocaleniu ich dziecka (s. 11). Na innym miejscu, Autor, poprzez odwołanie się do masoreckiego (samogłoskowego) zapisu różnych zastępczych imion Bożych, kompetentnie tłumaczy niewłaściwą próbę odczytania oryginalnego brzmienia tetragramu, jaką jest słowo Jehowa (s. 36-37). Znajomość realiów współczesnego Izraela, sprawiła, iż Autor nawiązał do Izraelskich „świadków Jehowy", którzy nazywają

siebie – znając doskonale język hebrajski, a dzięki temu niepoprawność formy „Jehowa" – *edej adonaj* („świadkowie Pana") (s. 38).

Autor często odwołuje się do skarbca mądrości Ojców i Pisarzy Kościoła, nauczania soborów i papieży, tekstów liturgicznych, Katechizmu Kościoła Katolickiego oraz wypowiedzi i przykładu życia świętych. Spośród tych pierwszych cytowani są między innymi Ambroży (s. 18), Augustyn (s. 46, 53), Grzegorz z Nyssy (s. 6), Hieronim (s. 163), Jan Chryzostom (s. 61, 143, 145) oraz Orygenes (s. 93-94, 96, 174). Wśród papieży najczęściej przywoływana jest postać i nauczanie Józefa Ratzingera / Benedykta XVI (s. 22, 30, 31, 32, 39, 41, 63, 73, 82, 83, 129, 160, 175-178). Obok niego Autor odnosi się również do Pawła VI (s. 14), Jana Pawła II (s. 11, 21, 154, 176) i Franciszka (s. 32, 63, 71, 154, 155). Na kartach książki spotkamy też liczne odwołania do świętych i błogosławionych Kościoła: Brauliona z Saragossy (s. 91), Tomasza z Akwinu (s. 62), Stanisława Kostki (s. 48), Marii Goretii (s. 145), Faustyny Kowalskiej, (s. 45, 160), ks. Jerzego Popiełuszki (s. 57, 80), Matki Teresy z Kalkuty (s. 11, 13). Wśród autorów współczesnych Autor wzmiankuje między innymi Romana Brandstaettera (s. 80), ks. Franciszka Blachnickiego (s. 139), kard. Mauro Piacenzę (s. 151) i kard. Gianfranco Ravasiego (s. 175). Popularyzatorski charakter książki sprawił, iż nie posiada ona niestety indeksu osobowego.

Każdy rozdział naznaczony jest silnym wątkiem egzystencjalnym, będącym próbą aktualizacji narracji starotestamentowych w myśl zasady, iż każde wydarzenie z życia Mojżesza opowiada zasadniczo o wydarzeniach dokonujących się pośród wierzących żyjących współcześnie. Nie brakuje zatem odwołań do rzeczywistości powszechnie obecnych w codziennym życiu Kościoła, jak praktyka częstej spowiedzi sakramentalnej (s. 26), formacja powołanych do kapłaństwa (s. 46-49), objawienia maryjne (s. 27), odświętny ubiór (s. 29), muzyka sakralna (s. 30-32), dialog międzyreligijny, w tym dialog z judaizmem (s. 62-65), miejsce polityki w Kościele (s. 80-82), modlitwa za zmarłych (s. 87-88), zwyczaje pogrzebowe (s. 87-91), celibat kapłański

(s. 149-155), grzechy języka (s. 159-163), kult obrazów i świętych (s. 168-171). Autor odnosi się także do najgoręcej dyskutowanych kwestii moralności chrześcijańskiej, jak aborcja (s. 11, 13, 70-71), antykoncepcja (s. 10, 14), eutanazja (s. 74), związki niesakramentalne (s. 21) i jednopłciowe (s. 74). Książka, pośród wielu innych problemów, dotyka także kwestii związanych ze świadkami Jehowy (s. 37-38), bioenergoterapeutami (s. 53-54), pamięcią historyczną (s. 80-83), kremacją ciał (s. 90-91) oraz alkoholizmem (s. 135-139). Widać w powyższych licznych odwołaniach rys publicystyczny artykułów stanowiących podstawę dla obecnego tekstu książki. Odnosi się jednak niestety wrażenie – na szczęście tylko w nielicznych przypadkach – iż historia Mojżesza jest jedynie pretekstem czy wstępem, któremu poświęca się jedynie kilka zdań, aby następnie przejść do znacznie dłuższych rozważań dotyczących współczesnych problemów. Przykładem jest chociażby rozdział pod tytułem „Mojżesz i Krzew Gorejący" (s. 25-33) w którym zdjęcie sandałów przez Mojżesza stało się punktem wyjścia do rozważań na temat potwierdzonych przez Kościół objawień maryjnych, objawień prywatnych, odświętnego ubioru i muzyki sakralnej. Inny przykład to rozdział „Mojżesz ustanawia kapłanów" (s. 147-155), gdzie krótkie streszczenie wydarzenia ustanowienia kapłaństwa Aarona i jego synów, jest punktem wyjścia do rozważań na temat celibatu kapłańskiego w Kościele. Powiązanie tych dwóch rzeczywistości, kapłaństwa Aarona i celibatu kapłańskiego, wydaje się nieco sztuczne. W kontekście tematu seksualnej abstynencji kapłanów ST i celibatu Nowego Przymierza bardziej stosownym byłoby przytoczenie starożytnych tradycji żydowskich, mających swój początek u Filona (*De vita Mosis*, 2,66-70) i w pełni rozwiniętych w literaturze rabinackiej (zob. np. *Mekhilta* 1,26-29; *Sifre* 99-100.103; *Avot de Rabbi Nathan* 2,3; *b. Sahabbat* 87a; *b. Yevamot* 62a; *Midrasz Exodus Rabba* 19,3 i 46,13), mówiących o Mojżeszu, który po osobistym i namacalnym doświadczeniu obecności Boga, zachowywał seksualną wstrzemięźliwość.[1]

[1] Więcej zob. N. Koltun-Fromm, „Zipporah's Complaint: Moses Is Not Conscientious in the Deed! Exegetical Traditions of Moses'

Popularyzatorski charakter publikacji sprawił, iż częste – jak wykazano powyżej – odwołania do chrześcijańskich i żydowskich interpretacji starożytnych, dokumentów Kościoła oraz dzieł autorów współczesnych nie są opatrzone odniesieniami bibliograficznymi. Podczas gdy w przypadku artykułów publikowanych w tygodniku brak takowych odniesień jest zrozumiały, w przypadku publikacji książkowej ich nieobecność należy jednoznacznie ocenić jako mankament. Wskazanie dokładnych danych bibliograficznych cytowanych źródeł byłoby szczególnie cenne w przypadku nieznanych szerszemu gronu interpretacji żydowskich.

Autor nie zatrzymuje się w interpretacji postaci Mojżesza na Księdze Wyjścia, Liczb oraz Powtórzonego Prawa. Ukazując jedność zamysłu teologicznego całej Biblii, Starego i Nowego Testamentu, Autor interpretuje postać Mojżesza także poprzez teksty nowotestamentalne (Dz 7,20-44 i Hbr 11,23-30), umiejętnie łącząc je z narracją starotestamentalną i tradycjami rabinackimi. W niektórych przypadkach Autor wprost wychodzi od danych NT dotyczących Mojżesza, jedynie uzupełniając wizję nowotestamentalną perspektywą Starego Testamentu i żydowskich źródeł pozabiblijnych. Przykładem jest chociażby interpretacja młodzieńczych lat Mojżesza bazująca na Hbr 11,24-26, w której motywem działania bohatera jest wiara, współcierpienie z narodem i znoszenie zniewag dla Chrystusa (s. 17-23). W innych przypadkach, autor wychodzi od danych ST ukazując ich ograniczoność widoczną dopiero w blasku pełnego objawienia przyniesionego w Jezusie. Dobrym przykładem jest omówienie kwestii imienia Bożego, tetragramu, które znajduje swe realne wypełnienie w imieniu Jezusa (s. 35-42).

Poza kilkoma błędami typograficznymi (np. s. 67, 72, 97), mylnymi odniesieniami biblijnymi (np. na s. 162 winno być Łk 17,2) czy dostrzegalną w kilku miejscach

---

Celibacy", *The Ways that Never Parted.* Jewish and Christians in Late Antiquity and Early Middle Ages (red. A.H. Becker – A.Y. Reed) (Minneapolis 2007) 283-306.

stylistyczną ociężałością, książkę należy ocenić jako dobrze przygotowaną pod względem edytorskim. Niestety w sprzedaży pojawiły się także egzemplarze wadliwe, w których brakuje stron od 97 do 128 (w ich miejsce przedrukowane są powtórnie strony od 65 do 96). Błędem merytorycznym jest stwierdzenie, iż Noe rzucił klątwę na swego syna, Chama, gdyż w istocie jej adresatem był jego wnuk, Kanaan (Rdz 9,18-25) (s. 135).

Książka *Z Mojżeszem na ścieżkach naszego życia* jest godna polecenia czytelnikom regularnie medytującym i studiującym Słowo Boże, gdyż z pewnością poprzez swoje częste odwołania do egzegezy judaistycznej dostarczy ona treści, ujęć i interpretacji nieznanych chrześcijanom. Publikacja ta daje klucz otwierający nieraz tajemnicze teksty dotyczące Mojżesza, ukazując znaczenia niedostępne dla osób nieznających języka hebrajskiego oraz źródeł patrystycznych i żydowskich. Książka polecona może być również czytelnikom początkującym w regularnej lekturze Biblii, w tym osobom nie mającym z Pismem Świętym stałego kontaktu, gdyż ukazuje ona przekonującą aktualizację tekstu natchnionego. Zapoznanie się z niezwykle aktualnym przesłaniem historii Mojżesza z pewnością zachęci czytelników do lektury innych historii i ksiąg biblijnych. Dziękując i gratulując Autorowi przygotowania książki, wypada jedynie zachęcić jak największe grono miłośników Słowa Bożego do zapoznania się z tą wyrażoną na sposób niezwykle zrozumiały i interesujący duchową lekturą historii Mojżesza. Książka jest w istocie małą syntezą tejże lektury obecnej nie tylko w Kościele starożytnym, ale i w starożytnym judaizmie rabinicznym.

Ks. Adam Kubiś
Instytut Nauk Biblijnych KUL
Al. Racławickie 14, 20-950 Lublin
adamkubis@kul.pl